

AGNIESZKA WYRĄBKIEWICZ

MISTYCYZM MIŁOŚCI W *DE VIRGINITATE* ŚW. GRZEGORZA Z NYSSY

THE MYSTICISM OF LOVE IN *DE VIRGINITATE* OF ST. GREGORY OF NYSSA

A b s t r a c t. Primeval East Church was very careful in the use of classical greek's terms specifying love. The article presents conception breaking above tendency – the idea of ecstatic, ardent eros in St. Gregory's of Nyssa first written tractate – *De virginitate*, and is intended to submit variety of types of love and role of love in virginal life. The bishop of Nyssa, seeing main purpose of all human efforts in assimilation to God, emphasizes the virtue of chastity, which increases with love. Owing to this virtue, soul-bride reflects in itself intertrinitarian relations. Through love man rises his nature, assuming triad assigned to nature of God: holiness, impeccability and chastity, and becoming completely and entirely open to experience of spiritual marriage with God.

Key words: love; eros; virginity; mystic; assimilation to God.

Mistyka pierwszych wieków chrześcijaństwa do dziś zachwyca prostotą opisu intymnego doświadczenia Boga w życiu człowieka oraz oryginalnością obrazów, które w swej różnorodności miały przybliżać choćby cień owego misterium wiary. W Kościele wschodnim wyraz tej płodności znajdujemy przede wszystkim w szczegółowo nakreślonych koncepcjach przebóstwienia, praktycznych postulatach naśladownictwa Bożej natury czy w rodzących się regułach monastycznych. Stanowiły one odbicie żarliwego pragnienia ojców Kościoła, kierujące ich ku możliwie jak najprecyzyjniejszemu wyrażeniu

rzeczywistości tak subtelnej i efemerycznej, a zatem nie dającej się zamknąć w epistemologicznej sumie wysiłków człowieka¹. Owo niełatwe wyzwanie już w pierwszym swym dziele *De virginitate*² podjął również św. Grzegorz z Nyssy, zapisując się na kartach historii Kościoła wraz z Orygenesem, Pseudo-Dionizym Areopagitą czy Maksymem Wyznawcą jako niekwestionowany pionier mistyki chrześcijańskiej³.

Otwierający działalność pisarską Grzegorza traktat *De virginitate*, powstały prawdopodobnie w 371 r., jeszcze przed przyjęciem przez Nysseńczyka sakry biskupiej⁴, zawiera liczne paralele z najlepiej zachowanym dziełem św. Metodego z Olimpu *Symposion ton deka parthenon*⁵, datowanym na 2. poł. III w.⁶ Oba dzieła wychwalają kluczową triadę w mistycznym małżeństwie duszy z Bogiem, a więc miłość, czystość i przebóstwienie, dostępne człowie-

¹ GREGORIUS NAZIENZENUS, *Oratio* 28, 4, PG 36, 29C-32A.

² Wydania krytyczne: GRÉGOIRE DE NYSSÉ, *Traité de la virginité*, red. M. Aubineau, Paris: Cerf 1966; *Patrologiae cursus completus. Series Graeca*, red. J.P. Migne, Paris 1863, nr 46, k. 317-416; *Gregorii Nysseni Opera*, nr 8/1, red. J.P. Cavanaugh, Leiden 1952, s. 215-343. Tłumaczenia: M. AUBINEAU, *Grégoire de Nyssé. Traité de la virginité*, Paris: Cerf 1966; V. WOODS CALLAHAN, *Gregory of Nyssa. On Virginité*, w: GREGORY OF NYSSA, *Ascetical Works*, Washington 1967, s. 3-75; W. BLUM, *Gregor von Nyssa. Über das Wesen des christlichen Bekenntnisses, Über die Vollkommenheit, Über die Jungfräulichkeit*, Stuttgart 1977, s. 81-153; S. LILLA, *Gregorio di Nissa. La Virginità*, Rome 1990; L.F. MATEO-SECO, *Grégoire de Nyssé. La virginité*, Madrid 2000.

³ O mistycyzmie Nysseńczyka por. J. DANIÉLOU, *Platonisme et théologie mystique. Essai sur la doctrine spirituelle de saint Grégoire de Nyssé*, Paris 1944, s. 6; F. DRACZKOWSKI, *Grzegorz z Nyssy*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. IV, Lublin: TN KUL 1983, s. 316-320; R. TICHY, *Tajemnicza natura Grzegorza z Nyssy*, „Frona” 1998, nr 13/14, s. 441-459; E. KOTKOWSKA, *Pomyśleć świat jako całość według św. Grzegorza z Nyssy*, Poznań 2003, s. 13; P. SZCZUR, „Święć się Imię Twoje” w wykładzie św. Grzegorza z Nyssy, w: *Modlitwa uwielbienia*, red. J. Misiurek, J.M. Popławski, K. Burski, Lublin: Redakcja Wydawnictwa KUL 2004, s. 296; A. WYRĄBKIEWICZ, *Mistyczna teoria odkupienia w pismach św. Grzegorza z Nyssy*, „Biblica et Patristica Thoruniensia” 2014, nr 7, s. 128.

⁴ J. QUAJSTEN, *Patrology*, t. III: *The Golden Age of Greek patristic literature from the Council of Nicaea to the Council of Chalcedon*, Utrecht 1960, s. 269-270; J. NAUMOWICZ, *Wstęp*, w: *Pierwsze pisma greckie o dziewictwie*, Kraków 1997, s. 31. Według niektórych badaczy datację dzieła należy powiązać z powstaniem *De instituto Christiano* oraz *De Deitate filii et spiritus sancti et in Abraham*, spisanymi między rokiem 375 a 378, ze względu na podobne odniesienia odnośnie do mesalianizmu; zob. P. MARAVAL, *Chronology of works*, w: *The Brill Dictionary of Gregory of Nyssa*, red. L.F. Mateo-Seco, G. Maspero, tłum. S. Chorney, Leiden–Boston 2010, s. 160.

⁵ METHIDIUS, *Symposion ton deka parthenon*, red. J.P. Migne, Paris 1857, s. 27-217; tłum. polskie: *Metody z Olimpu. Uczta*, tłum. S. Kalinkowski, w: *Pierwsze pisma greckie o dziewictwie*, Kraków 1997, s. 127-253.

⁶ Por. J. NAUMOWICZ, *Wstęp*, s. 115.

kowi w stanie dziewictwa, będącego już w doczesności naśladownictwem Chrystusa-Arcydziwicy (ἀρχιπαρθένος)⁷ i życiem duszy w Bogu⁸. Celem niniejszego artykułu jest określenie oblicz oraz roli miłości w kontekście mistycyzmu Grzegorza z Nyssy na tle niezwykle subtelnego rozróżnienia terminologii miłości, zarysowującego się w powiązaniu dwóch kontrastujących określeń greki klasycznej – ἀγάπη i ἔρωσ, występujących w traktacie *De virginitate*.

1. „JEDYNIEM MIŁOŚĆ JEST ŻYCIEM BOŻYM” MODACJE MIŁOŚCI W *DE VIRGINITATE*

Grzegorz z Nyssy zaliczany jest do wąskiego grona ojców Kościoła, do wartościujących pogański termin ἔρωσ wobec duchowego pragnienia zjednoczenia z Bogiem⁹. Bogactwo terminologii miłości cechuje niemal wszystkie większe pisma starożytnego autora, przede wszystkim traktat filozoficzny *Dialogus de anima et resurrectione*¹⁰, biografię siostry *Vita sanctae Macrinae*¹¹ oraz dzieło egzegetyczne *In Canticum canticorum*¹². Pisma te powstały znacznie później niż omawiany traktat ascetyczny, jednak niewątpliwie można stwierdzić, że najważniejsze idee kształtujące dojrzałą koncepcję miłości Nysseńczyka znajdują swe źródło właśnie w *De virginitate*. Jako piewca czystego i niebiańskiego erosa¹³ Grzegorz chętnie zestawia najróżniejsze oblicza miłości, sprawnie posługując się bogactwem, jakie oferuje mu greka, by choć w zarysie opisać kształt, jaki człowiek w procesie przeobstwienia powinien odbić w swej naturze, upodabniając się do Boga – nieskończonej i niedoścignionej Ἀγάπη. Tą wielość oblicz miłości wyraźnie widać w traktacie o dziewictwie, w którym Nysseńczyk zestawia ze sobą wszystkie podsta-

⁷ METHODIUS, *Symposion ton deka parthenon* I, 4, PG 18, 44C.

⁸ GREGORIUS NYSSENUS, *De virginitate* 14, PG 46, 381C.

⁹ Obok Ignacego, Orygenesza, Pseudo-Dionizego i Maksyma Wyznawcy – zob. *A patristic Greek lexicon*, red. C.W.H. Lampe, Oxford 1961, s. 550.

¹⁰ W: *Patrologiae cursus completus. Series Graeca*, red. J.P. Migne, Paris 1863, nr 46, k. 12-160.

¹¹ W: *Patrologiae cursus completus. Series Graeca*, red. J.P. Migne, Paris 1863, nr 46, k. 959-1000; *Gregorii Nysseni Opera*, red. V.W. Callahan, Leiden 1952, nr 8/1, s. 370-414.

¹² W: *Patrologiae cursus completus. Series Graeca*, red. J.P. Migne, Paris 1863, nr 44, k. 756-1120; *Gregorii Nysseni Opera*, red. H. Langerbeck, Leiden 1960, nr 6.

¹³ Por. GREGORIUS NYSSENUS, *De virginitate* 20, PG 46, k. 400D.

wowe terminy rzeczownikowe: ἀγάπη – 2x¹⁴, ἔρως – 7x¹⁵, ἐρωτικός – 1x¹⁶, φίλτρον – 2x¹⁷, φιλανθρωπία – 1x¹⁸, τοργή – 1x¹⁹ oraz czasowniki: ἀγαπάω – 6x²⁰, ἐράω – 4x²¹ i φιλέω – 1x²². Za ich pomocą Grzegorz opisuje relację małżeńską, dziewiczą oraz wierność względem przykazań Bożych, nadając im wspólny mianownik – ich realizacja stanowi wejście w Boże życie już w doczesności.

Stwierdzając, że „jedynie miłość jest życiem Bożym (μόνης δὲ τῆς θείας ζωῆς ἔχων τὸν ἔρωτα)”²³, Nysseńczyk odwołuje się do terminu *eros* i jego podstawowego znaczenia w kulturze helleńskiej: miłości pragnącej, wznoszącej się, wysublimowanej i ekstatycznej w swych uniesieniach, jak scharakteryzował ją Anders Nygren w swej monumentalnej pracy *Agape und Eros. Gestaltwandlungen der christlichen Liebe*²⁴. Dokonana przez Grzegorza adaptacja pogańskiego terminu, jak słusznie zauważa szwedzki teolog, stanowi rodzaj kompromisu – mimo zachowania przez Nysseńczyka istoty erosa (żarliwego pragnienia) termin ten zostaje użyty wyłącznie wobec rzeczywistości duchowej, acielesnej. Widać to szczególnie wyraźnie w opisach zawartych w późniejszym dziele *In Canticum canticorum*:

miłość Boga (τὸν θεῖον ἔρωτα) rodzi się z tego, co jest przeciwne cielesnemu pragnieniu, więc jeśli tamto poprzedza osłabienie, rozluźnienie i leniwe rozmię-

¹⁴ PG 46, k. 325D, 360B.

¹⁵ PG 46, k. 340D; 364D; 400D (x2); 412B (x2); 412C.

¹⁶ PG 46, k. 348D.

¹⁷ PG 46, k. 325D; 329D.

¹⁸ PG 46, k. 324A.

¹⁹ PG 46, k. 349C.

²⁰ PG 46, k. 328D; 360A (x2); 381C; 389A; 392B.

²¹ PG 46, k. 357C; 384D; 400C (x2).

²² PG 46, k. 373C.

²³ GREGORIUS NYSSENUS, *De virginitate* 4, PG 46, k. 340D – tłum. własne.

²⁴ Berlin 1955, s. 345-346. W tym samym miejscu Nygren wylicza przymioty Erosa: „Eros jest pragnieniem, tęsknotą. Eros jest pociąganiem ku górze. Eros jest drogą człowieka ku Bogu. Eros jest przewodnikiem, opiera się na ludzkim samozbawieniu; Eros jest egocentryczną miłością, rodzajem samostanowienia, najwyższym, najszlachetniejszym, wysublimowanym. Eros chce wygrać swoje życie, stać się boski, nieśmiertelny. Eros to przede wszystkim miłość człowieka: Bóg jest przedmiotem Erosa. Mimo że eros jest związany z Bogiem, jest on stworzony na obraz ludzkiej miłości. Eros jest określany przez jakość, piękno i wartość jego przedmiotu; nie jest spontaniczny, lecz «odzyskany», «zmotywowany». Eros konstytuuje wartość swojego przedmiotu i kocha go”.

czenie, tutaj miłość Boża (τοῦ θείου ἔρωτος) rodzi się z przerażającego i niezwykłego męstwa²⁵.

czy podanej nieco dalej jedynej definicji erosa w całym przekroju spuścizny Grzegorza:

Mówi się bowiem, że miłość (ὁ ἔρωσις) jest życzliwością (ἀγάπη) w zwiększonym natężeniu (ἐπιτεταμένη), której nikt się nie wstydi (byle tylko jej strzała nie przeszyła jego ciała), ale raczej chlubi się raną, gdy ostrze niematerialnego pragnienia wbija mu się głęboko w serce²⁶.

Ów swoisty motyw dziewiczy bądź ascetyczny pobrzmiwa w *De virginitate* z wielką siłą, zauważalną zwłaszcza w odwołaniach do mistycznego słownictwa, wyrażającego jedność (ἀνάρκρωσις) człowieka z Bogiem, związku, który stanowi prawdziwy cel życia mistycznego. W ten sposób Grzegorz używa zarówno ἔρωσις, jak i ἀγάπη²⁷. Łatwo więc zauważyć, że ὁ θεῖος ἔρωσις dotyczy namiętnej, żarliwej i acielesnej miłości człowieka względem Boga, którą w *De virginitate* Grzegorz określa mianem czystej i niebiańskiej (καθαρός τε καὶ οὐράνιος ἔρωσις), będącej spoiwem duchowego małżeństwa (ὁ πνευματικὸς γάμος) stworzenia ze Stwórcą²⁸. Dlatego też taki sposób przedstawienia erosa w całej spuściznie autora wskazuje na jego fundamentalną rolę w procesie przeobstwienia człowieka, a dziewictwo jawi się jako jeden z głównych katalizatorów odwzorowania w sobie Boskiej natury²⁹.

Uprzywilejowanie dziewictwa względem małżeństwa Nysseńczyk argumentuje potrzebą niepodzielności w miłowaniu Boga z całego serca i sił (ἐξ ὅλης καρδίας καὶ δυνάμεως τὸν θεὸν ἀγαπᾶν)³⁰, co dla Grzegorza stanowi postulat niemożliwy do spełnienia, gdy „wyczerpuje się miłość w ludzkich uczuciach”³¹. Nie oznacza to jednak całkowitej deprecjacji wartości małżeń-

²⁵ GREGORIUS NYSSENUS, *In Canticum canticorum, hom. 6*, GNO 6, s. 192 – *Homilie do Pieśni nad Pieśniami*, tłum. M. Przyszychowska, Kraków 2007, s. 107-108.

²⁶ GREGORIUS NYSSENUS, *In Canticum canticorum, hom. 13*, GNO 6, s. 383 – *Homilie do Pieśni nad Pieśniami*, tłum. M. Przyszychowska, Kraków 2007, s. 199.

²⁷ G. MASPERO, *Love. ἀγάπη, ἔρωσις*, w: *The Brill Dictionary of Gregory of Nyssa*, red. L.F. Mateo-Seco, G. Maspero, tłum. S. Cherney, Leiden–Boston 2010, s. 458.

²⁸ GREGORIUS NYSSENUS, *De virginitate* 20, PG 46, k. 400CD.

²⁹ N. RUSSELL, *The doctrine of deification in the Greek patristic tradition*, Oxford 2006, s. 226; A. WYRĄBKIEWICZ, „Z człowieka powstaje bóg”. *Terminologia przeobstwienia w piśmach św. Grzegorza z Nyssy*, „Vox Patrum” 34(2014), z. 64, s. 437.

³⁰ GREGORIUS NYSSENUS, *De virginitate* 9, PG 46, k. 360A.

³¹ *De virginitate* 9, PG 46, k. 360AB: „Πὼς γὰρ ἀγαπήσει τις ἐξ ὅλης καρδίας καὶ

stwa, które charakteryzować się powinno stanem „głębokiej życzliwości i dążenia do największego dobra drugiej osoby, w słodkim współzawodnictwie, by przewyższyć ją w miłości (φίλρον πολύ, καὶ οἶον ἐν ἑκατέρῳ ὑπὲρ τὸν ἄλλον ὑπονοεῖσθαι, ἢ γλυκεῖνῃ φιλονεικία τὸ ἑαυτὸν βούλεσθαι νικᾶν ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐκάτερον)”³². Niemniej zdaniem Grzegorza droga małżeńska wiąże się z wieloma trudnościami i troskami, oddzielającymi myśl od kontemplacji piękna boskiego, zaś ostatecznie i nieuchronnie prowadzi do utraty ukochanej osoby³³.

Znamiennym pozostaje jednak fakt, iż Kapadocczyk w traktacie *De virginitate* stosuje termin ἔρωσ tylko dwukrotnie w kontekście miłości cielesnej³⁴ rezerwując niejako jego duchowe znaczenie wobec wartości najwyższych: miłości człowieka do Boga lub mądrości³⁵. Zasadę tę podkreśla również określanie miłości małżeńskiej mianem ἀγάπη (według Grzegorza jest to miłość mniej żarliwa w świecie ludzkim, doskonała i najwyższa tylko w Bogu³⁶) bądź φίλτρον (rozumianej zarówno jako życzliwość oraz niewłaściwa, brudna żądza miłości młodzieńczej, określenie nowożeńców, którą w *In Ecclesiasten* Nysseńczyk definiuje jako „wrodzoną postawę względem czegoś pożądanego, która działa poprzez przyjemność i namiętność”³⁷). Znaczenie ἔρωσ zostaje więc odniesione ku temu, co nieprzemijalne i warte największego wysiłku człowieka, czemu Grzegorz poświęca dłuższy passus w 20. rozdziale *De virginitate*, dotyczącym duchowego małżeństwa z Bogiem:

δυνάμεως τὸν Θεόν, ὅταν καταμερίσῃ τὴν καρδίαν ἑαυτοῦ πρὸς Θεὸν καὶ κόσμον, καὶ κλέπτων τρόπον τινὰ τὴν ἐκεῖν ὅταν καταμερίσῃ τὴν καρδίαν ἑαυτοῦ πρὸς Θεὸν καὶ κόσμον, καὶ κλέπτων τρόπον τινὰ τὴν ἐκεῖν μόνῳ χρεωστούμενην ἀγάπην, ἀνθρωπίνοισι αὐτὴν πάθεισι προσαναλίσκῃ”.

³² *De virginitate* 3, PG 46, k. 325D-328A, tłum. własne.

³³ *De virginitate* 3, PG 46 k. 328D.

³⁴ Miłości w kontekście erotycznym: ἔρωτασαρκῶν (PG 46 k. 364D) oraz miłości właściwej dla okresu młodzieńczego: ἔρωτασ τῆς ἡλικίας (PG 46 k. 412B). Zob. też: *Lexicon Gregorianum*. t. III, s. 521-522.

³⁵ ἔρωσ wobec mądrości: PG 46, k. 412B; 412C; 400D; oraz jego pochodne: PG 46, k.400C (x2).

³⁶ G. MASPERO, *Love. ἀγάπη, ἔρωσ*, s. 457. „Opozycja między ἔρωσ i ἀγάπη została pokonana przez zdefiniowanie pierwszej jako intensyfikacja drugiej. Używany czasownik zawiera sens przedłużony, rozszerzony. Jest to pragnienie, które napotkało nieskończony obiekt tęsknoty, co determinuje znalezienie własnego spełnienia w paradoksie bycia zawsze zaspokojonym i nigdy nie syconym. W pragnieniu tym człowiek odkrywa, że jego byt ostatecznie skierowany jest ku nieskończonemu Bogu, którego jest obrazem” (Rdz 1, 26) (tamże, s. 461).

³⁷ GREGORIUS NYSSENUS, *In Ecclesiasten*, hom. 8, GNO 5, s. 417.

wspólny dla mężczyzn, a podobnie i kobiet, jest zapal do tego rodzaju małżeństwa. Mówi bowiem Apostoł: „Nie ma już mężczyzny ani kobiety”³⁸. Wszystkim zaś we wszystkim jest Chrystus³⁹ właściwy miłośnik mądrości (ὁ τῆς σοφίας ἐρασθεὶς), [którego] boskim celem przyjemności jest prawdziwa mądrość, zaś przywiązana do nieskazitelnego Oblubieńca dusza żywi miłość do prawdziwej mądrości, którą jest Bóg (τὸν ἔρωτα, ἥτις ἐστὶν ὁ θεός). Lecz jest to duchowe małżeństwo skierowane do celu czystej i niebiańskiej miłości (ὁ πνευματικὸς ἐστι γάμος καὶ πρὸς τίνα βλέπει σκοπὸν ὁ καθαρὸς τε καὶ οὐράνιος ἔρωτος)⁴⁰.

„CZYSTOŚĆ SERCA MISTRZOSTWEM LUDZKIEJ MIŁOŚCI”.
ODZWIERCIEDLENIE RELACJI TRYNITARNYCH W CZŁOWIEKU

Podstawową modacją miłości w *De virginitate* jest więc ἔρωτος, który przysposabia duszę do żarliwego pożądania największych dóbr, by przez ich kontemplację dojść do poznania ich świętego źródła. Poświęcając wiele miejsca zagadnieniu kontemplacji i pragnienia prawdziwego piękna w życiu dziewczynym, Grzegorz czyni z erosa podstawowy dynamizm wznoszenia się ku wyższym rzeczywistościom, dynamizm, który zostaje określony jako siły miłowania zwrócone ku kontemplacji piękna duchowego (ἀλλὰ μεταθήσει τὴν ἐρωτικὴν δύναμιν ἀπὸ τῶν σωματικῶν ἐπὶ τὴν νοητὴν τε καὶ ἄϋλον τοῦ καλοῦ θεωρίαν)⁴¹. Jest to rola szczególna, warunkująca postępowanie w procesie epektazy i przeobstwienia, stąd dziewictwo jako stan poświęcony rozważaniu spraw Bożych staje się najoptymalniejszym środowiskiem upodobnienia do Boga, powrotem do pierwotnego stanu natury ludzkiej⁴².

Nyssenńczyk źródło wszelkiej czystości upatruje w łonie Trójcy Świętej i zadziwia się paradoksem wiary: dziewiczości Ojca posiadającego zrodzonego w czystości Syna oraz Ducha posiadającego w swej istocie nieskazitelną czystość⁴³. Triada konstytuująca życie dziewicze – czystość, świętość i nie-

³⁸ Ga 3, 28.

³⁹ Kol 3, 11.

⁴⁰ *De virginitate* 20, PG 46, k. 400CD, tłum. własne.

⁴¹ *De virginitate* 5, PG 46, k. 348D.

⁴² J. NAUMOWICZ, *Wstęp*, s. 32.

⁴³ *De virginitate* 2, PG 46, k. 321C: „Συνέσεως γὰρ ἡμῖν χρεῖα πολλῆς, δι’ ἧς ἐστὶ γνῶναι τὴν ὑπερβολὴν τῆς χάριτος ταύτης, ἥτις συνεπινοεῖται μὲν τῷ ἀφθάρτῳ Πατρὶ. ὁ δὲ καὶ παράδοξον, ἐν Πατρὶ παρθενίαν εὐρίσκεισθαι, τῷ καὶ Υἱὸν ἔχοντι, καὶ δίχα πάθους γεννήσαντι. Τῷ δὲ Μονογενεῖ Θεῷ τῷ τῆς ἀφθαρσίας χορηγῶ συγκαταλαμβάνεται, ὁμοῦ τῷ καθαρῷ καὶ ἀπαθει τῆς γεννήσεως αὐτοῦ συνεκλάμψασα. Πάλιν τὸ ἴσον παράδοξον, Υἱὸς διὰ παρθενίας νοούμενος. Ἐνθεωρεῖται δὲ ὡσαύτως καὶ τῆ τοῦ

skazitelność pierwszorzędnie przynależy Bogu, a człowiek nabywający je na drodze współpracy z łaską uzyskuje możliwość wejścia z Nim w relację. Jest to właściwa droga przeobstwienia⁴⁴, określonego przez Normana Russella jako przeobstwienie analogiczne, zasadzające się na uczestnictwie człowieka w przymiotach boskich⁴⁵. Ponieważ celem życia człowieka, zdaniem Grzegorza, jest upodobnienie do Boga, stąd tak wielki nacisk na odzwierciedlenie w sobie boskich właściwości⁴⁶, które najdoskonalej modeluje w człowieku miłość (φιλανθρωπία⁴⁷). Ona to mocą Boga

podnosi ludzką naturę opartą na skłonności do ulegania pokusom w górę dzięki czystości, jakby wznosząc ją z upadku przez wyciągniętą dłoń i skłania do spoglądania ku niebu (καταβληθεῖσαν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ὑπὸ τῆς ἐμπαθοῦς διαθέσεως, ὥσπερ τινὰ χεῖρα τὴν τῆς καθαρότητος μετουσίαν ὀρέξασα, πάλιν ὀρθώσῃ, καὶ πρὸς τὰ ἄνω βλέπειν χειραγωγῆσῃ)⁴⁸.

Wydoskonalone przez miłość dziewictwo stanowi cud ponownego wcielenia i choć ma ono naturę duchową, tylko przez czystość ciała powoduje zamieszkanie Trójcy w człowieku⁴⁹ – zjednoczenie z Bogiem, który jest samą czystością⁵⁰. Miłość w tym procesie stanowi więc przyczynę uczestnictwa,

ἀγίου Πνεύματος φυσικῆ καὶ ἀφθάρτῳ καθαρότητι. Τὸ γὰρ καθαρὸν καὶ ἀφθαρτὸν ὀνομάσας”.

⁴⁴ *De virginitate* 1, PG 46, k. 320D.

⁴⁵ Więcej na ten temat zob. N. RUSSELL, *The doctrine of deification*, s. 225-229.

⁴⁶ Kapadoczyk naśladuje tu naukę św. Metodego, który we wcieleniu i dziewiczym życiu Syna Bożego upatrywał model do odwzorowania pierwotnego stanu człowieka: „Słowo, które zostało zesłane na ziemię, aby sprawę tę urzeczywistnić, przybrało najpierw ludzką postać, napiętnowaną wieloma grzechami. Chrystus dokonał tego w tym celu, abyśmy my, dla których przybrał ludzką postać, mogli z kolei przybrać postać Bożą. Wówczas wszak możemy stanowić dokładne podobieństwo Boga, gdy ucząc się iść po drodze, którą On objawił, w pełni wymodelujemy w sobie jak biegli malarze te same, co On, znamiona ludzkiego sposobu życia. W tym celu On, chociaż był Bogiem, postanowił odziać się w ludzkie ciało, abyśmy widząc jak gdyby wymodelowany boski obraz potrafili naśladować Twórcę tego wizerunku” (METHODIUS, *Symposium ton deka parthenon I, 4, PG 18, k. 44C-45A*, w: *Pierwsze Pisma*, tłum. S. Kalinkowski, s. 136).

⁴⁷ Grzegorz używa tu terminu φιλανθρωπία, wskazując na miłość Boga względem człowieka, która stała się powodem historii zbawczej. Obok stworzenia człowieka, wcielenia i odkupienia, miłość ta powoduje także pociągnięcie człowieka ku upodobnieniu do Boga, dokonującą się mocą Jego miłości. *Lexicon Gregorianum. Wörterbuch zu den Schriften Gregors von Nyssa*, red. F. Mann, t. IX, s. 457-460.

⁴⁸ *De virginitate* 2, PG 46, k. 324A, tłum. własne.

⁴⁹ *De virginitate* 2, PG 46, k. 324B.

⁵⁰ J. DANIÉLOU, *Platonisme et théologie mystique*, s. 214.

a nie jego konsekwencje⁵¹, czystość zaś jest rozpatrywana jako potwierdzenie otwartości na Boże działanie w duszy. Dlatego też czystość serca u Nysseńczyka obrazuje mistrzostwo ludzkiej miłości⁵², stałej dyspozycji na niepodzielne przyjmowanie Bożej obecności. Samą zaś ekstazy czystości miłości pragnącej zjednoczenia z Bogiem Grzegorz uzupełnia późniejszym opisem zranienia duszy strzałą, znanym motywem kultury helleńskiej⁵³, poprzez który Grzegorz obrazuje wspólnotę z samym Bóstwem:

Skoro więc dobry miłośnik naszych dusz (ὁ καλὸς ἐραστὴς τῶν ἡμετέρων ψυχῶν) okazał swoją miłość (τὴν ἀγάπην), przez którą *Chrystus umarł za nas, gdy byliśmy jeszcze grzesznikami*, dusza, umiłowana z wzajemnością przez Tego, który ją pokochał, ukazuje w sobie samej tkwiącą głęboko strzałę miłości (διὰ βέθους τῆς ἀγάπης τὸ βέλος), to znaczy wspólnotę z Jego Bóstwem (τουτέστι τὴν τῆς θεότητος αὐτοῦ κοινωνίαν): Bóg bowiem, jak mówi Apostoł, jest miłością (ἢ γὰρ ἀγάπη ἐστὶν ὁ θεός), która wchodzi do serca dzięki ostrzu wiary. Jeśli trzeba jakoś nazwać tę strzałę, powiemy zgodnie z tym, czego nauczyliśmy się od Pawła, że strzałą tą jest *wiara, która działa przez miłość (ἀγάπης)*⁵⁴.

Upodobnienie będące fundamentalnym doświadczeniem zakochanych, a więc zagadnienie, któremu Nysseńczyk poświęca jedno ze swoich najbardziej dojrzałych dzieł egzegetycznych – *In Canticum canticorum*, staje się źródłem poszukiwania właściwej płaszczyzny jedności pomiędzy świętym, trójjedynym Bogiem a podlegającym mu stworzeniem. W traktacie *De virginitate* Grzegorz płaszczyznę tę widzi w samej czystości, ze względu na bezpośrednie uczestnictwo w przymiocie należącym do natury Bożej. Jedność ta już w doczesności pozwala duszy antycypować w harmonijnym pojednaniu tych dwu, tak bardzo oddzielonych od siebie bytów (τὸν δὲ ἄνθρωπον ἐν ἑαυτῇ πρὸς τὴν τῶν οὐρανίων ἐπιθυμίαν πτεροῦσα καὶ οἰονεὶ σύνδεσμός τις γινομένη τῆς ἀνθρωπίνης πρὸς τὸν θεὸν οἰκειώσεως, τὰ τοσοῦτον ἀλλήλων ἀφειστώτα τῇ φύσει τῇ παρ' ἑαυτῆς μεσιτείᾳ εἰς συμφω-

⁵¹ Tamże, s. 203.

⁵² *De virginitate* 5, PG 46, k. 349A.

⁵³ „Jeśli Grzegorz chciał opisać sposób, w jaki dusza przyjmuje miłość od Boga i Chrystusa, włącza antyczny obraz Erosa i zranienia przez strzałę miłości. Znamienne jest, że raz wspomina o «strzale Erosa», a raz o «strzale Agape». Chrystus jest «lucznikiem Agape», który z wielką umiejętnością celuje w duszę i nie chybia; lecz może On również jako jedyny być nazwany Erosem, przebijającym duszę strzałą” (A. NYGREN, *Agape und Eros. Gestaltwandlungen der christlichen Liebe*, Berlin 1955, s. 345-346).

⁵⁴ GREGORIUS NYSSENUS, *In Canticum canticorum*, hom. 13, GNO 6, s. 377-378, *Homilie do Pieśni nad Pieśniami*, tłum. M. Przyszychowska, Kraków 2007, s. 196-197.

νίαν ἄγουσα)⁵⁵. Dzięki niej człowiek odzwierciedla w sobie relacje wewnętrznytrynitarne i niepodzielnie otwiera się na zamieszkanie Trójcy w swojej duszy, metaforycznie przedstawione jako duchowe małżeństwo, do którego przygotowując się, dusza-oblubienica wyrzuca ze swego wnętrza gniew, chciwość, zazdrość, zemstę, wrogość, złośliwość, nienawiść oraz to wszystko, co pozostaje w sprzeczności ze zdrową nauką⁵⁶. Odnawiając się poprzez miłość mądrości (τῆς σοφίας ἔρωτος), dziewica pokonuje czas, wznosząc się nad cielesną przyjemność i dąży ku niebu⁵⁷, żyjąc według natury duchowej, na wzór bytów anielskich⁵⁸.

PODSUMOWANIE

Mimo iż w *De virginitate* nie spotykamy jasno sprecyzowanych definicji miłości, traktat zaskakuje ilością opisów rozróżniających podstawowe jej modacje: ἀγάπη, ἔρωσ, ἐρωτικός, φίλτρον, φιλανθρωπία oraz στοργή. Akcentując zwłaszcza motyw erosa, Grzegorz podkreśla rolę pragnienia w mistycznym doświadczeniu Boga, pragnienia, które dzięki swej żarliwości wywyższa naturę ku rzeczywistości acielesnej. Nacisk na dziewictwo, będące odzwierciedleniem relacji wewnętrznytrynitarnych, wiąże się we wszystkich pismach Nysseńczyka z analogicznie pojętą koncepcją przeobstwienia człowieka. To za jej pośrednictwem byt stworzony dostępuje udziału w przymiocie należącym do natury samego Boga i już w doczesności antycypuje doświadczenie nieśmiertelności i nieskazitelności. Czystość więc, dzięki całkowitej i niepodzielnej dyspozycji wobec działania i obecności Boga w duszy-oblubienicy, zrównuje poziom dwu tak odległych bytów i tworzy właściwy obszar jedności. Dzięki niej człowiek staje się godnym duchowego małżeństwa ze swym boskim Oblubieńcem, wysilając się, by nie skałać świętości małżeńskiego łoża⁵⁹. Jediną pracą człowieka stanowi odtąd „kontemplacja Ojca wszelkiej czystości i przemienianie siebie poprzez czerpanie ze Źródła wszelkiego piękna, na ile można Go naśladować (κατόρθωμα τὸ θεωρεῖν

⁵⁵ *De virginitate* 2, PG 46, k. 324BC.

⁵⁶ *De virginitate* 14, PG 46, k. 381C.

⁵⁷ *De virginitate* 23, PG 46, k. 412BC.

⁵⁸ Jak Makryna, starsza siostra Bazylego Wielkiego i Grzegorza z Nyssy – GREGORIUS NYSSENUS, *Epistula* 19, PG 46, k. 1076A.

⁵⁹ GREGORIUS NYSSENUS, *In Canticum canticorum*, hom. 9, GNO 6, s. 263.

τὸν Πατέρα τῆς ἀφθαρσίας ἐστὶ, καὶ πρὸς τὸ ἀρχέτυπον κάλλος τὴν ἰδίαν καλλωπίζειν μορφήν διὰ τῆς ἐνδεχομένης μιμήσεως)⁶⁰.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

- GREGORIUS NAZIENZENUS, *Oratio 28*, *Patrologiae cursus completus. Series Graeca*, red. J.P. Migne, vol. XXXVI, Paris 1858, k. 25-74.
- GREGORIUS NYSSENUS, *De virginitate*, *Patrologiae cursus completus. Series Graeca*, red. J.P. Migne, vol. XLVI, Paris 1863, k. 317-416.
- GREGORIUS NYSSENUS, *Dialogus de anima et resurrectione*, *Patrologiae cursus completus. Series Graeca*, red. J.P. Migne, vol. XLVI, Paris 1863, k. 12-160.
- GREGORIUS NYSSENUS, *Epistulae*, *Patrologiae cursus completus. Series Graeca*, red. J.P. Migne, vol. XLVI, Paris 1863, k. 999-1108.
- GREGORIUS NYSSENUS, *In Canticum canticorum*, red. H. Langerbeck, *Gregorii Nysseni Opera* nr 6, Leiden 1960.
- GREGORIUS NYSSENUS, *In Ecclesiasten*, red. A. McDonough, *Gregorii Nysseni Opera*, nr 5, Leiden 1986, s. 277-442.
- GREGORY OF NYSSA, *On Virginitate*, tłum. V. Woods Callahan, w: *Gregory of Nyssa: Ascetical Works, The Fathers of the Church* nr 58, Washington 2010, s. 3-75.
- GRZEGORZ Z NYSSY, *Homilie do Pieśni nad Pieśniami*, tłum. M. Przyszychowska, *ŻMT* nr 43, Kraków 2007.
- GRZEGORZ Z NYSSY, *Życie św. Makryny*, tłum. W. Kania, „*Analecta Cracoviesia*” 1971, nr 3, s. 387-404.
- METHODIUS, *Symposion ton deka parthenon*, *Patrologiae cursus completus. Series Graeca*, red. J.P. Migne, vol. XVIII, Paris 1857, k. 27-217.
- METODY Z OLIMPU, *Uczta*, tłum. S. Kalinkowski, w: *Pierwsze pisma greckie o dziewictwie*, *ŻM* nr 16, Kraków 1997, s. 127-253.

LITERATURA

- A patristic Greek lexicon, red. C.W.H. Lampe, Oxford 1961.
- CANTALAMESSA R., *Czystego serca*, tłum. M.A. Gołębiowska, Warszawa 2008.
- DANIÉLOU J., *La Chronologie des sermons de Grégoire de Nysse*, „*Recherches de Science Religieuses*” 1955, nr 29, s. 346-372.
- DANIÉLOU J., *Platonisme et théologie mystique. Essai sur la doctrine spirituelle de saint Grégoire de Nysse*, Paris 1944.
- Drączkowski F., *Grzegorz z Nyssy*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. IV, Lublin: TN KUL 1983, kol. 316-320.

⁶⁰ *De virginitate* 4, PG 46, k. 348A, tłum. własne.

- HORN G., L'amour divin. Note sur le mot eros chez Grégoire de Nysse, „Revue d'ascétique et de mystique” 1925, nr 6, s. 378-389.
- KOTKOWSKA E., Pomyśleć świat jako całość według św. Grzegorza z Nyssy, Poznań 2003.
- Lexicon Gregorianum. Wörterbuch zu den Schriften Gregors von Nyssa, red. F. Mann, Bd. I-IX, Leiden-Boston 1999-2012.
- MARAVAL P., Chronology of works, w: The Brill Dictionary of Gregory of Nyssa, red. L.F. Mateo-Seco, G. Maspero, tłum. S. Cherney, Leiden-Boston 2010, s. 153-169.
- MASPERO G., Love. ἀγάπη, ἔρως, w: The Brill Dictionary of Gregory of Nyssa, s. 457-463.
- MATEO-SECO L.F., De virginitate, w: The Brill Dictionary of Gregory of Nyssa, s. 774-776.
- MATEO-SECO L.F., Virginitate, w: The Brill Dictionary of Gregory of Nyssa, s. 777-783.
- NAUMOWICZ J.: Wstęp, w: Pierwsze pisma greckie o dziewictwie, Kraków 1997 s. 9-52.
- NYGREN A., Agape und Eros. Gestaltwandlungen der christlichen Liebe, Berlin 1955.
- QUASTEN J., Patrology, t. III, The Golden Age of Greek patristic literature from the Council of Nicaea to the Council of Chalcedon, Utrecht 1960.
- RUSSELL N., The doctrine of deification in the Greek patristic tradition, Oxford 2006.
- SZCZUR P., „Święć się Imię Twoje” w wykładzie św. Grzegorza z Nyssy, w: Modlitwa uwielbienia, red. J. Misiurek, J.M. Popławski, K. Burski, Lublin: Wydawnictwo KUL 2004, s. 293-304.
- TICHY R., Tajemnicza natura Grzegorza z Nyssy (Poczet mistyków chrześcijańskich), „Fronda” 1998, nr 13/14, s. 441-459.
- WYRĄBKIEWICZ A., Mistyczna teoria odkupienia w pismach św. Grzegorza z Nyssy, „Biblica et Patristica Thoruniensia” 2014, nr 7, s. 125-143.
- WYRĄBKIEWICZ A., „Z człowieka powstaje bóg”. Terminologia przeobstwienia w pismach św. Grzegorza z Nyssy, „Vox Patrum” 34(2014), z. 64, s. 563-581.

MISTYCYZM MIŁOŚCI W *DE VIRGINITATE* ŚW. GRZEGORZA Z NYSSY

S t r e s z c z e n i e

Pierwotny Kościół wschodni zachowywał dużą ostrożność w stosowaniu greckich klasycznych terminów określających miłość. W artykule prezentowana jest przełamująca tę tendencję koncepcja ekstazy, żarliwego erosu w pierwszym spisanej traktacie św. Grzegorza z Nyssy – *De virginitate*. Autorka pragnie przybliżyć różnorodność typów miłości oraz jej podstawową rolę w życiu dziewczym. Widząc w upodobnieniu do Boga cel wszelkich wysiłków człowieka, Nysseńczyk akcentuje wzrastającą wraz z miłością cnotę czystości, dzięki której dusza-oblubienica odzwierciedla w sobie relacje wewnątrztrynitarne. Dzięki miłości człowiek wznosi swą naturę, przybierając triadę właściwą naturze Boskiej: świętość, nieskazitelność i czystość, stając się całkowicie i niepodzielnie otwartym na doświadczenie duchowych zaślubin z Bogiem.

Słowa kluczowe: miłość; eros; dziewictwo; mistycyzm; upodobnienie do Boga.